

PERSPEKTIVE
IMPLEMENTACIJE
EVROPSKIH
STANDARDA U PRAVNI
SISTEM SRBIJE

KNJIGA 4

ZBORNİK RADOVA

Priredio
Prof. dr Stevan Lilić

BEOGRAD, 2014

Lektor i korektor

Irena Popović

Tehnički urednik

Zoran Grac

Korice

Marija Vuksanović

Priprema i štampa

Dosije studio, Beograd

ISBN 978-86-7630-469-1

Tiraž

300

Adresa redakcije

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu
Centar za izdavaštvo i informisanje
Bulevar kralja Aleksandra 67
Tel./faks: 30-27-725, 30-27-776
e-mail: centar@ius.bg.ac.rs
web: www.ius.bg.ac.rs

CIP – Каталогизacija у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
340.137(4-672EU:497.11)(082)

PERSPEKTIVE implementacije evropskih standarda u pravni sistem Srbije : zbornik radova. Knj. 4 / priredio Stevan Lilić. – Beograd : Pravni fakultet, Centar za izdavaštvo i informisanje, 2014 (Beograd : Dosije studio). – 355 str. ; 24 cm. – (Biblioteka Zbornici)

Na spor. nasl. str.: Perspectives of Implementation of European Standards in Serbian Legal System. – Tekst lat. i ćir. – Tiraž 300. – Str. 9–10: Predgovor / urednik ; Forward / editor. – Napomene i bibliografske reference uz tekst. – Summaries.

ISBN 978-86-7630-469-1

1. Лилић, Стеван [уредник] [аутор додатног текста]

а) Право – Хармонизација – Европска унија – Србија – Зборници

COBISS.SR-ID 212155404

ОСНОВНА ЗНАЧЕЊА ПОЈМА CAUSA У РИМСКОМ ПРАВУ

Апстракт

Појам каузе у римском праву одликује се мноіозначношћу. Уиркос тїоме, може се издвојити неколико основних значења: 1) кауза као ирвани основ стїицања стїварної ирва (causa adquirendi), 2) кауза као разлої склаїања ирваної иосла о коме се водило рачуна код манумисије и иррансакција међу суйружницима и 3) кауза као извор облиїација. С друїе стїране, за разлику од модерних иїеоретїичара римски ирваници нису уїоїребљавали иїермин causa у значењу разлоїа насїанка уїоворне обавезе. Пиїање насїанка конїракїне обавезе они су иїосїављали код неименованих уїовора и закључили да је иїо извршење обавезе друїе стїране.

Кључне речи: *Causa*. – Контрактна обавеза. – *Causa adquirendi*. – *Causa negotionis*. – *Causa obligationis*.

1. УВОД

Систематско проучавање каузе почиње у XVII веку, када је Дома (*Domat*) створио класичну теорију каузе.¹ Међутим, појам каузе

* Мр Валентина Цветковић-Ђорђевић, асистент Правног факултета Универзитета у Београду. Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта *Персијекїиве имїлементїиације европских стїандарда у ирвани систем Србије* (179059), који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1 Одговорајући на питање зашто настаје уговорна обавеза Дома (*Domat*) уводи појам каузе као циља коме стране теже приликом преузимања уговорних обавеза. При том, тај циљ објективно се посматра због чега је увек исти код уговора исте врсте. Код двострано обавезних уговора разлог обавезивања једне стране је у обавези друге стране. Мотиви страна да се уговором обавезу не узимају се у обзир, изузев уколико је реч о добротним уговорима у ком случају је кауза дужникове обавезе намера да се учини поклон (*animus donandi*). Дома се сматра родоначелником класичне теорије каузе коју је наставио да развија Потїје (*Potier*). За разлику од Дома, Потїје истиче субјективну (психичку) страну каузе, занемарујући њен објективни (економски) смисао. По њему, свака обавеза мора имати „поштену каузу“ (*une cause honnête*). Француски грађански законик, надовезујући се на Потїјеово учење, уводи појам недозвољене каузе (*cause illicite*) који се у судској пракси афирмисао као противправан и неморалан правни посао. У другој половини XIX века јавља се теорија антикаузалиста који су порицали смисленост и потребу постојања каузе. Међутим, у првој половини XX века Капитан (*Capitant*) установљава неокласичну теорију каузе. Он је класично учење о каузи у извесној мери изменио тиме што је истакао да је код двострано обавезних уговора кауза обавезе једне уговорне стране извршење уговорне обавезе друге стране, а не само постојање обавезе како је

правној науци познат је још из римског права, у коме се он користио у различитим значењима. Управо стога што римски правници нису систематски теоријски обрадили појам каузе, стиче се утисак да се све заслуге око утемељења овог правног појма приписују француским ауторима. Римски јуриспруденти нису могли створити трактат о појму каузе с обзиром на њихову несклоност ка теоријском промишљању. Они су пре користили казуистички метод рада који полази од проналажења „доброг и правичног“ решења у конкретном случају. Римска правна наука „није тежила као данашња правна наука да на догматски начин конструише појам „кауза“, да би потом даље објашњавала зашто каузе нема у свим пословима, зашто дефинисани појам није примењљив на све уговоре и сл. Римска јуриспруденција пришла је проблематици каузе на рационалан начин, свесна да се кауза, као и суштина права, не може објаснити само правном аргументацијом“.² Чињеница да римски правници нису створили теорију каузе у савременом смислу не сме навести на погрешан закључак да су у домену разматрања каузе они постигли мање вредне резултате од савремене науке. Напротив, значења каузе која су се искристалисала у њиховим делима упућују на то да савремено схватање каузе има корене у фрагментима римских правника. Савремени теоретичари су, користећи се развијеним појмовним апаратом, продубили идеје о каузи које су зачете у римско доба и систематски их артикулисали стварајући заокружена учења.

2. РАЗЛОГ КОНТРАКТНЕ ОБАВЕЗЕ У РИМСКОМ ПРАВУ

Римска казуистика показује да су римски правници настојали да утврде разлог контрактне обавезе (престације). Тим поводом они нису употребљавали термин кауза (*causa*). Довођење у везу појма каузе са уговорном обавезом дело је модерних аутора. У савременом праву термин кауза има уже правно значење од оног које се среће у римском праву. Под утицајем развоја консензуализма и аутономије воље, Дома утемељује класичну теорију каузе која се везује за уговорно право. Од тада па до данас кауза се по правилу употребљава за означавање разлога настанка уговорне обавезе. У модерном праву не постоји сагласност поводом

тумачила класична теорија. Међутим, у случају добротних уговора, Капитанова теорија враћа се на посредан мотив – *animus donandi*. Управо захваљујући поларизацији ставова који иду од неопходности постојања каузе до њеног потпуног обемишљавања, заступници како једне тако и друге теорије настојали су да пронађу што јаче аргументе како би потврдили сопствено, односно оповргли супротно гледиште. Узајамна критика допринела је стварању раскошне теоријске мисли о појму каузе која ни данас не јењава. Вид. више: Атила Дудаш, *Кауза облигационих уговора* (необјављена докторска дисертација), Нови Сад 2011, 54 и даље.

2 Антун Маленица, „О римском погледу на каузу посла, каузу облигације и каузу престације у контрактима“, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 1–2/2008, 195.

тога да ли је кауза уговора исто што и кауза уговорне обавезе.³ За класичне римске правнике није постојала таква дилема будући да се њихова разматрања о каузи престације не разликују од разматрања каузе самог контракта.⁴ Разликовање каузе контракта од каузе контрактне обавезе има смисла у порецима који признају начело аутономије воље приликом склапања уговора. Према том начелу, које прихвата и савремено српско право, стране у облигационим односима слободне су да, у границама принудних прописа, јавног поретка и добрих обичаја, своје односе уреде по својој вољи.⁵ Уколико склопе неименовани уговор, стране уговорнице саме одређују његову садржину, односно саме одређују циљ тог уговора. Како је хипотетички могуће склопити безброј различитих неименованих уговора, то значи да се сваки од њих одликује различитом каузом. Ако се прихвати став да се кауза уговора одређује чисто објективно, те да представља типизирани циљ уговора одређене врсте, из тога произилази да у случају неименованих уговора који нису типизирани нема смисла говорити о каузи уговора већ само о каузи уговорне обавезе коју су стране имале на уму и која их је побудила да се обавезу.

У класичном римском праву постојао је тачно одређени број типизираних контраката чију садржину и форму уговарачи нису могли мењати. Отуда је сваки контракт имао себи својствен циљ, па се и кауза уговорне обавезе код датог контракта могла унапред одредити. „Због тога јуриспруденција у казуистици о контрактима каузу престације не тражи у међусобном односу самих престација, већ у економском и друштвеном циљу који су стране имале у виду када су се споразумевале.“⁶ Па ипак, издваја се мишљење Гаја који, разматрајући консензуалне контракте, истиче да разлог обавезе треба тражити у споразуму којим су се уговорнице обавезале на извршење међусобних престација.⁷ Другим ре-

3 Осим непостојања сагласности око тога шта представља каузу уговора, различити ставови у савременој теорији присутни су и поводом тога да ли је кауза контракта исто што и кауза контрактне обавезе. Према једном мишљењу ради се о идентичној правној појави за коју су у употреби два различита израза, те кауза контракта и кауза контрактне обавезе представљају синониме. По другом мишљењу, ради се о различитим појмовима који се разликују по томе да ли узимају у обзир унутрашње побуде за заснивање обавезе. Према томе, кауза контракта објективно је одређена и представља типизирани циљ уговора одређене врсте. Она је независна од унутрашњих побуда страна. Тако је нпр. кауза уговора о купопродаји могућност стицања права својине на ствари, односно новцу. С друге стране, кауза контрактне обавезе представља циљ ради којег се страна контрактом обавезује. Међутим, за разлику од каузе контракта, кауза контрактне обавезе обухвата и субјективне елементе тј. побуде из којих страна закључује контракт. Вид. Саша Никшић, „Кауза обвезе и сродни институти у поредбеном праву“, Зборник Правног факултета у Загребу 4/2006, 1095–1096; А. Дудаш, 15–17.

4 А. Маленица, „О римском погледу на каузу“, 191.

5 Чл. 10 Закона о облигационим односима („Сл. лист СФРЈ”, бр. 29/78, 39/85, 45/89, 57/89 и „Сл. лист СРЈ” бр. 31/93 и „Сл. лист СЦГ”, бр. 1/2003).

6 А. Маленица, „О римском погледу на каузу“, 191.

7 D.44.7.2.3 *Gaius libro tertio institutionum: Item in his contractibus alter alteri obligatur de eo, quod alterum alteri ex bono et aequo praestare oportet.* („...у овим [консензуалним

чима, разлог обавезе једне стране представља извршење обавезе друге стране.

Већина консензуалних уговора представљала је средство тржишне размене која је подразумевала узајамност престација, од којих се једна по правилу састојала у плаћању накнаде за извршену контрапрестацију. Изузетак је уговор о налогу (*mandatum*), који је међу консензуалним контрактима једини био бесплатан. Тај контракт не везује се за тржишно привређивање стога што је поникао из рођачких и пријатељских веза у којима је било неморално захтевати накнаду за извршени рад. Тако Паул наглашава да мандат не производи дејство уколико је уговорена накнада за рад налогопримца стога што је разлог настанка тог контракта осећај дужности и пријатељства.⁸ Отуда би се могло закључити да је разлог преузимања уговорне обавезе налогопримаца (мандатара) испуњење моралне обавезе коју има према налогодавцу (манданту).

Развој римског контрактног система остварен је путем пактова који су добили правну заштиту „управо стога што постојећи систем типских уговора, са типизираним правним последицама, није могао да подржи све врсте кауза које су стране желеле постићи“.⁹ Врхунац развоја римских контраката остварен је пружањем правне заштите безименим контрактима код којих су стране биле слободне да саме уреде садржај уговора. Како то нису типски уговори који се одликују утврђеним економским и друштвеним циљем, кауза неименованих уговора није се могла унапред одредити. Упркос томе, римски правници су истицали неопходност постојања каузе за настанак неименованог уговора.¹⁰ С обзиром на то да су неименовани уговори у бити били реални уговори, сматрали су се закљученим тек када је једна страна испунила оно на шта се споразумом обавезала. Међутим,

– А. М.] контрактима један је обавезан другом због онога што треба међусобно испунити у складу с добрим и правичним.“) – Превод А. Маленица, „О римском погледу на каузу“, 190.

8 D.17.1.1.4 D.17.1.1.4 *Paulus libro 32 ad edictum: Mandatum nisi gratuitum nullum est: nam originem ex officio atque amicitia trahit, contrarium ergo est officio merces: interveniente enim pecunia res ad locationem et conductionem potius respicit.* – „Налог је ништав ако није бесплатан: наиме рађа се из осећаја дужности и пријатељства, супротан је, дакле, обавези по основу цене: увођењем новца исправније је посао сматрати извршењем дела“. *Ibid.*, 191.

9 А. Дудаш, 44.

10 У D.2.14.7.2 Улпијан најпре каже да облигација може настати и из споразума који се не може уврстити у постојећи тип уговора под условом да постоји кауза споразума која се огледа у узајамности престација. Одмах затим (D.2.14.7.3) он наглашава да споразум не може имати било какву каузу већ она мора бити ваљана (*iusta*): *Si ob maleficium ne fiat promissum sit, nulla est obligatio ex hac conventione.* – „Ако је дато обећање ради тога да не би био учињен злочин, из таквог споразума не настаје облигација.“ 4. *Sed cum nulla subest causa, propter conventionem hic constat non posse constitui obligationem.* – „Јер, ово се сматра, ако иза закљученог споразума не постоји никаква кауза, не може се установити обавеза“. Превод А. Маленица, О римском погледу на каузу, 190.

јуриспруденти су се запитали којим разлогом се води страна која прва извршава оно што је споразумом обећала и закључили су да је то извршење престација друге стране. У прилог томе наводи се Паулов фрагмент у којем је дата теоријска шема могућег односа престација: *do ut des, do ut facias, facio ut des, facio ut facias*.¹¹ Иако Паул није изричито изразио да је разлог обавезе једне стране извршење обавезе друге стране, суштина ове идеје садржана је у речима „дајем теби да даш, или дајем да чиниш, или чиним да даш, или чиним да чиниш“.

3. ЗНАЧЕЊЕ ТЕРМИНА CAUSA У РИМСКОМ ПРАВУ

У делима римских правника често се наилази на термин *causa*. Многозначност овог појма среће се и у говорном латинском језику одакле су га правници преузели и придали му правна значења.¹² У Дигестама термин *causa* наводи се чак 3.120 пута у различитим контекстима.¹³

Анализом данас доступних извора римског права уочава се да се појам каузе употребљавао у неколико основних значења.

11 D.19.5.5 *Paulus libro quinto quaestionum pr: Naturalis meus filius servit tibi et tuus filius mihi: convenit inter nos, ut et tu meum manumitteres et ego tuum: ego manumisi, tu non manumisisti: qua actione mihi teneris, quaesitum est. In hac quaestione totius ob rem dati tractatus inspicere potest. Qui in his competit speciebus: aut enim do tibi ut des, aut do ut facias, aut facio ut des, aut facio ut facias: in quibus quaeritur, quae obligatio nascatur. 1. Et si quidem pecuniam dem, ut rem accipiam, emptio et venditio est: sin autem rem do, ut rem accipiam, quia non placet permutationem rerum emptionem esse, dubium non est nasci civilem obligationem, in qua actione id veniet, non ut reddas quod acceperis, sed ut damneris mihi, quanti interest mea illud de quo convenit accipere: vel si meum recipere velim, repetatur quod datum est, quasi ob rem datum re non secuta.* – „Мој природни син робује теби и твој син мени: међу нама је споразум да ти ослободиш мог и ја твог: ја сам ослободио, ти ниси ослободио: поставља се питање која ми тужба припада. У оквиру овог питања можеш изложити целокупну дискусију поводом предате ствари. Шта је у оваквим случајевима прикладно: дакле, или дајем теби да даш, или дајем да чиниш, или чиним да даш, или чиним да чиниш: У тим оквирима се поставља питање каква облигација треба да настане. 1. Дакако, ако ти дам новац да бих примио ствар, постоји куповина и продаја: ако пак дајем ствар да бих ствар примио, будући да се не сматра да приликом размене ствари постоји куповина, нема сумње да настаје утужива облигација у којој се тужба рађа не ради тога да вратиш што си примио, већ да мени даш толико обештећење колики је мој интерес да примим оно о чему је споразум: али, ако желим да вратим своје, тражи се оно што је дато, као када је ствар дата ради нечега што се није остварило.“ *Ibid.*, 193.

12 Термин *causa* је и у свакодневном латинском језику имао више значења: узрок, повод, мотив, разлог, прилику, случај итд. Поред тога, каузом се означава и: положај неког лица или ситуација у којој се оно налази, предмет, кључна ствар у некој дискусији, оправдавајући разлог, ствар која се расправља у судском поступку, правичан, законит и прихvatљив мотив и др. *Ibid.*, 173-174.

13 *Ibid.*, 173.

3.1. Кауза као правни основ стицања стварног права (*causa adquirendi*)

Ваљан правни основ (*iusta causa*) који се другачије назива и титулус (*titulus*) уз одговарајући начин (*modus adquirendi*) доводи до стицања стварног права. Правни основ стицања најчешће је правни посао *inter vivos* или *mortis causa*. Тако се у Гајевим Институцијама (II,20) среће израз *causa* у значењу правног основа на темељу кога је извршена традиција: „Ако ти, дакле, будем предао одело или злато или сребро било на основу продаје или поклона или ког другог правног основа, одмах ће ствар постати твоја, уколико сам њен сопственик.“¹⁴ Такође, у Дигестама (D.41.1.31)¹⁵ налази се пример где је Паул каузу употребио управо у значењу основа стицања својине: – „Никада гола традиција не преноси власништво, већ само она којој претходи продаја или друга ваљана кауза због које је традиција уследила.“¹⁶ Потом се истиче Улпијанов фрагмент D.6.2.3.1¹⁷: „Претор каже: ‘по ваљаној каузи утужује’. Дакле, онај који има ваљану каузу традиције, користи Публицијеву тужбу: и Публицијева тужба не припада само савесном купцу, него и другима, сматра се и оном коме је по основу мираза предата ствар, иако још није узупапирана. Постоји, такође, сасвим ваљана кауза било да је процењена ствар предата било да није предата у мираз. Једнако је и ако ствар буде предата по основу пресуде.“¹⁸ Из наведеног фрагмента закључује се да је ваљан основ стицања, осим правних послова, могла бити и судска пресуда. Кауза се у том значењу употребљава и у савременим порецима који, по узору на римско право, за стицање својине или другог стварног права захтевају правни основ (*iusta causa*) и начин стицања (*modus acquirendi*).¹⁹

14 Gaius *Institutiones* (II,20): *Itaque si tibi vestem vel aurum vel argentum tradidero sive ex venditionis causa sive ex donationis sive quavis alia ex causa, statim tua fit ea res, si modo ego eius dominus sim.*

15 D.41.1.31 *Paulus libro 31 ad edictum pr: Numquam nuda traditio transfert dominium, sed ita, si venditio aut aliqua iusta causa praecesserit, propter quam traditio sequeretur.*

16 Превод А. Маленица, „О римском погледу на каузу“, 178 фн. 31.

17 D.6.2.3.1 *Ulpianus libro 16 ad edictum: Ait praetor: „Ex iusta causa petet.“ Qui igitur iustam causam traditionis habet, utitur publiciana: et non solum emptori bonae fidei competit publiciana, sed et aliis, ut puta ei cui dotis nomine tradita res est necdum usucapta: est enim iustissima causa, sive aestimata res in dotem data sit sive non. Item si res ex causa iudicati sit tradita.*

18 Превод А. Маленица, „О римском погледу на каузу“, 178 фн. 31.

19 У правне поретке који за стицање својине захтевају правни основ (*iusta causa*) и начин стицања (*modus acquirendi*) спадају нпр. српско и аустријско право. Вид. чл. 33 и 34. ст. 1 Закона о основама својинскоправних односа („Сл. лист СФРЈ“, бр. 6/80 и 36/90, „Сл. лист СРЈ“ бр. 29/96 и „Сл. гласник РС“, бр. 115/2005 – др. закон), чл. 426 и 431 Аустријског грађанског законика (ABGB). О различитим системима стицања својине вид. Francesco Giglio, *Condictio proprietaria und europäisches Bereicherungsrecht*, Berlin 2000, 197. и даље.

3.2. Кауза као разлог склапања правног посла (*causa negotionis*)

Римски правници употребљавали су термин *causa* да означи разлог склапања правног посла (*negotium*). Притом, правни посао римског права не треба поистоветити са значењем које он данас има.²⁰ Основна карактеристика савременог правног посла јесте да неформална изјава воље по правилу производи правне последице. Напротив, у римском праву које се добрим делом своје историје одликовало формализмом захтевало се да воља буде изјављена у строго прописаној форми да би имала правно дејство. У време владавине апстрактних правних послова, правно релевантна била је једино форма а не и разлог због кога се закључује правни посао. Развојем консензуализма, кауза у значењу разлога склапања правног посла (*causa negotionis*) добија значај. У класичном римском праву разлог склапања правног посла утврђивао се приликом ослобађања роба као и онда када је правни посао закључен међу супружницима. Ослобађање роба није било дозвољено уколико је имало за циљ изигравање поверилаца.²¹ Осим тога, господар који је млађи од двадесет година могао је да ослободи роба само у форми *manumissio vindicta* под условом да је пред конзилијумом доказао ваљан разлог због којег то чини.²² Оправдани разлог ослобађања представља постојање крвне или друге блиске везе између господара и роба.²³ Осим тога, ваљан разлог ослобађања постоји уколико је роб отклонио наступање штетних последица за господара.²⁴

20 Вид. А. Маленица „Правни посао и *negotium*, два појма која припадају различитим епохама“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 3/2007, 76.

21 О томе сведочи фрагмент из Јустинијанових Институција (I,6): *Non tamen cuiusque volenti manumittere licet. nam is qui in fraudem creditorum manumittit nihil agit, quia lex Aelia Sentia impedit libertatem.* („Није ипак сваком допуштено да кад год хоће ослобађа роба. Наиме, онај који ослобађа роба ради изигравања поверилаца, ништа не чини јер закон Елија Сенција спречава наступање слободе.”) 3: *In fraudem autem creditorum manumittere videtur, qui vel iam eo tempore quo manumittit solvendo non est, vel qui datis libertatibus desiturus est solvendo esse.* („Сматра се, пак, да ослобађање робова ради изигравања поверилаца врши онај који већ у време када ослобађа роба није солвентан, као и онај који давањем слободе престаје да буде солвентан.”) – Превод А. Маленица, „О римском погледу на каузу“, 176.

22 *Iustiniani Institutiones* (I,6,4): *Eadem lege Aelia Sentia domino minori annis viginti non aliter manumittere permittitur, quam si vindicta apud consilium iusta causa manumissionis adprobata fuerit manumissi.*

23 *Iustiniani Institutiones*, (I,6,5): *Iustae autem manumissionis causae sunt, veluti si quis patrem aut matrem aut filiamve aut fratrem sororemve naturales aut paedagogum, nutricem, educatorem aut alumnum alumnamve aut collectaneum manumittat...* („Ваљани су су, дакле, разлози ослобађања из ропства када неко ослобађа из ропства оца или мајку, сина или кћер, брата или сестру по крви, учитеља, дојиљу, васпитача, ученика или ученицу, или брата или сестру по млеку...”) – Превод А. Маленица, „О римском погледу на каузу“, 176.

24 D.40.2.9 *Marcianus libro 13 institutionum pr. Iusta causa manumissionis est, si periculo vitae infamiaeve dominum servus liberaverit.* – „Ваљани разлог ослобађања из ропства постоји ако је роб спасио господара од животне опасности или инфамије.“ *Ibid.*

Из наведеног се може закључити да разлог склапања правног посла указује не само на мотив који се везује за чињеницу постојања посебног односа између господара и роба односно прошлог догађаја (спасавање господара од наступања штетних последица), већ и за циљ који се остварује у будућности (изигравање поверилаца). Идеја каузе као циља склапања правног посла јавила се, дакле, још код римских правника, те она није искључива духовна својина нововековних теоретичара. Римски правници, за разлику од модерних теоретичара, нису разматрали да ли кауза представља правни економски или неки други циљ. Па ипак, на основу њихових фрагмената може се закључити да каузу у значењу циља склапања правног посла разматрају у случају манумисије која не припада имовинском праву, већ праву о лицима као делу статусног права (*ius quod ad personas pertinet*).²⁵ Из тога произлази да римски јуриспруденти каузу не схватају као искључиво економски циљ.²⁶ Наиме, ослобађање роба од стране инсолвентног господара има циљ изигравање поверилаца тиме што су онемогућени да своја потраживања наплате из дужникове (господареве) имовине. У том смислу, може се сматрати да је манумисија извршена у економском циљу који се огледа у погоршању имовинске ситуације господара роба. Међутим, ваљани разлози ослобађања који су изричито наведени у изворима тичу се нематеријалних вредности као што су сродство или алтруизам. Отуда се кауза, по схватању Римљана, може одредити и као етички разлог предузимања правног посла.

Други правни посао поводом кога се разматрао циљ (разлог) склапања правног посла био је поклон учињен између супружника. С обзиром да није био одређен садржином и формом као остали послови, поклон за класичне римске правнике није представљао типичан правни посао.²⁷ „Може се рећи да је поклон у класичном и раном посткласичном праву ваљан основ прибављана имовинске користи у ком једна страна, поклонодавац, својом вољом, путем правног посла, предузимањем или пропуштањем неке радње прибавља другој страни, поклонопримцу, уз његов пристанак, непосредно или посредно, имовинску корист, на свој терет, без икакве накнаде или услова који је обележје неког другог посла.“²⁸ Између супружника поклон је био забрањен са образложењем да брак треба да се темељи на љубави, а не на економском интересу.²⁹ С обзиром на то да се забрана даривања могла изиграти пу-

25 *Ibid.*, 177.

26 *Ibid.*

27 Вид. А. Маленица, *Поклон у римском праву*, Београд 1981, 120. Поклон постаје типичан правни посао са одређеном формом и садржином тек Константиновом конституцијом из 316. год. Вид. А. Маленица, *Римско право* (осмо издање), Нови Сад 2008, 301–302.

28 А. Маленица, *Поклон у римском праву*, 120.

29 О забрани поклона међу супружницима говоре два Улпијанова фрагмента у Дигестама. Први (D.24.1.1) каже: „Обичајима је код нас уведено (прихваћено), да не

тем склапања апстрактног правног посла попут стипулације и акцептилације или посредством теретних уговора у којима се престација поклонопримца умањује толико да представља безначајну економску вредност, класична јуриспруденција је приликом утврђивање постојања поклона међу супружницима занемарила субјективни елемент – *animus donandi*, већ је предвидела објективан критеријум који се огледао у обогаћењу једног брачног друга на рачун другог.³⁰ „Због тога је поклон између брачних другова везала за појам обогаћења-осиромашења (*locupletatio-depauperatio*) и тиме дала тумачење да су забрањени само они поклони који доводе до обогаћења-осиромашења.“³¹ У случају да је између супружника склопљен теретни правни посао испитивало се да ли постоји еквивалентност престација. Уколико је утврђена нееквивалентност престација, узимало се да постоји поклон због чега је теретни уговор сматран ништавим.³² Тако у фрагменту D.18.1.38³³ Улпијан каже: „Између мужа и жене продаја учињена за нижу цену из разлога поклона је ништава.“³⁴ Исто важи и за уговор о закупу поводом кога Папинијан (D.24.1.52)³⁵ истиче: „Ако је муж жени из разлога поклона ствар уз нижу цену дао у закуп, закуп је ништав.“³⁶

Према интерпретацији класичних правника разлог предузимања поклона између супружника представља обогаћење поклонопримца

важе поклони између мужа и жене. То је уведено зато да не би у замену за љубав, не држећи се мере у поклонима, претераном лакомисленошћу, један другоме отели имовину“. *Ibid.*, 144. Потом, у D.24.1.3 стоји: „Наши преци су забрањивали поклоне између мужа и жене, часну љубав самим осећањима процењујући, придружујући се општем схватању да не треба слогу по цену уступака постизати, да не би бољи пао у сиромаштво, а гори био обогаћен“. *Ibid.*

30 А. Маленица, „О римском погледу на каузу“, 180–181.

31 *Ibid.*, 180.

32 Класично право није водило рачуна да ли је цена код уговора о купопродаји или закупнина код уговора о закупу правична. Сматрало се да свака страна у теретним уговорима жели да оствари што бољи имовински положај. Тако је било легитимно да купац жели да купи ствар што јефтиније, а продавац да прода што скупље. У Дигестама (D.19.2.22.3) се наилази на фрагмент у коме Паул разматра случај у коме је уговорена ниска закупнина: *Quemadmodum in emendo et vendendo naturaliter concessum est quod pluri sit minoris emere, quod minoris sit pluri vendere et ita invicem se circumscribere, ita in locationibus quoque et conductionibus iuris est.* – „Исто онако као што је по природи ствари дозвољено у куповини и продаји нешто што је вредније купити за мањи износ, а нешто што је мање вредно продати за већу цену, и на тај начин се међусобно варати, такво је право и у давању у закуп и узимању у закуп“. *Ibid.*, 181 фн. 41. Утолико је вођење рачуна о еквивалентности престација код теретних уговора међу супружницима представљало изузетак у односу на правило које је важило за лица која нису у брачном односу.

33 D.18.1.38 *Ulpianus libro septimo disputationum: Inter virum vero et uxorem donationis causa venditio facta pretio viliori nullius momenti est.*

34 Превод А. Маленица, „О римском погледу на каузу“, 182.

35 D.24.1.52 *Papinianus libro decimo quaestionum pr.: Si vir uxori donationis causa rem vilius locaverit, locatio nulla est.*

36 Превод А. Маленица, „О римском погледу на каузу“, 182.

односно осиромашење поклонодавца. Реч је, дакле, о разлогу имовинске природе, због чега би се модерним речником могло рећи да се кауза чињења поклона међу супружницима огледа у економском циљу. Упркос начелној забрани поклона међу брачним друговима, јуриспруденција је предвидела и неке изузетке. Тако су поклони међу супружницима били дозвољени уколико су били учињени ради отклањања сиромаштва брачног друга (*causa exilii*),³⁷ ради одржавања породичне свечаности која је примерена женином статусу,³⁸ подизања гробнице (*sepulturae causa*)³⁹ и поводом мужевљевог уласка у ред сенатора или витезова⁴⁰. У тим случајевима иза непосредног циља обogaћења налази се посредан циљ који се састоји у поштовању друштвених правила по којима се влада достојан римски грађанин. Отуда се, према схватању римских правника, кауза правног посла могла састојати не само у економском већ и у друштвеном циљу због кога се приступа његовом склапању.⁴¹ Полазећи од економског циља правног посла, класична јуриспруденција је створила појам добротине каузе (*causa lucrativa*), који је означавао добротин (бесплатан) правни посао (*causa lucrativa*), тј. онај „који доноси корист неком лицу без еквивалентне накнаде“.⁴² Ова кауза се често помиње у изворима стога што су постојала различита правила за добротине (лукративне) и теретне (онератне) правне послове. Тако се у случају лошег имовинског стања само дужник из лукративног посла могао позвати на смањење или опрост своје обавезе (*beneficium competentiae*).⁴³ Исто тако дужник из лукративног посла није одговарао за евикцију⁴⁴ и скривене недостатке предате ствари⁴⁵ нити је, у случају да је пао у доцњу, био обавезан да плаћа затезну камату.⁴⁶ Да ли је у питању лукративна или онератна кауза било је од значаја и онда када

---

37 D.24.1.43

38 D.24.1.31.8

39 D.24.1.5.8

40 Ulpiani *Regulae* (VII, 4)

41 А. Маленица, „О римском погледу на каузу“, 193–194.

42 *Ibid.*, 183.

43 D.39.5.33 *Hermogenianus libro sexto iuris epitomarum pr: Qui id, quod ex causa donationis stipulanti sponderat, solvi constituit, actione constitutae pecuniae non in solidum, sed in quantum facere potest convenitur: causam enim et originem constitutae pecuniae, non iudicii potestatem praevalere placuit. Sed et condemnatus ex causa donationis in actione iudicati non frustra desiderat in quantum facere potest conveniri.* – „Онај који је нешто стипулишући обећао из разлога поклона, установио је обавезу исплате, а по тужби constitutae pecuniae осуђује се не у целости, већ на онолико колико може да учини. Одлучено је, наиме, да треба да претегну кауза и порекло constitutae pecuniae, а не снага пресуде. Зато и осуђени по основу поклона неће узалуд чезнути да по тужби ради извршења пресуде буде осуђен на онолико колико може да учини“. *Ibid.*, 184 фн. 49.

44 D.39.5.18.3

45 D.21.1.62

46 D.39.5.22

је иста ствар била предмет неколико послова који су се укрстили у ком случају се водило рачуна да ли су се стекла два онератна посла, два лукративна посла или један онератни и један лукративни посао.⁴⁷ Дужникова обавеза гасила се само уколико су се стекле две лукративне каузе поводом исте ствари.⁴⁸ То правило налази се и у Јустинијановим Институцијама (II,20,6) у којима изричито стоји да се две доброчине каузе не могу стећи у истом лицу и истој ствари.⁴⁹

С друге стране, полазећи од друштвеног циља правног посла класични правници створили су појам неморалне каузе (*turpis causa*). У изворима *turpis causa* означава неморалан циљ правног посла. Неморално је оно понашање које је супротно добрим обичајима (*contra bonos mores*).⁵⁰ Неморална кауза постојала је уколико је плаћање извршено да би се спречило чињење светогрђа, крађе или убиства.⁵¹ Она се везује за кондикцију *ob turpem causam*. На основу ње реституција се остварује само ако је неморалност постојала на страни примаоца.⁵² Уколико су обе стране биле неморалне примена кондикције била је искључена.⁵³

47 А. Маленица, „О римском погледу на каузу“, 184.

48 D.19.1.13.15 *Ulpianus libro 32 ad edictum: Si fundum mihi alienum vendideris et hic ex causa lucrativa meus factus sit, nihilo minus ex empto mihi adversus te actio competit.* – „Ако ми продаш туђе земљиште, па оно по доброчиној каузи постане моје, због тога ми ништа мање неће против тебе припадати право на тужбу по основу куповине“. D.44.7.17 *Iulianus libro 33 digestorum: Omnes debitores, qui speciem ex causa lucrativa debent, liberantur, cum ea species ex causa lucrativa ad creditores pervenisset.* – „Сви дужници, који по доброчиној каузи дугују индивидуално одређену ствар, ослобађају се (обавезе) уколико та индивидуално одређена ствар припадне повериоцу по доброчиној каузи“. *Ibid.*

49 *Iustiniani Institutiones* (II,20,6): *Si res aliena legata fuerit et eius, vivo testatore, legatarius dominus factus fuerit, si quidem ex causa emptionis, ex testamento actione pretium consequi potest: si vero ex causa lucrativa, veluti ex donatione vel ex alia simili causa, agere non potest. nam traditum est, duas lucrativas causas in eundem hominem et in eandem rem concurrere non posse.* – „Ако је била легирана туђа ствар, па је легатар за живота тестатора на основу куповине постао њен власник, може путем тужбе из теста-мента захтевати њену цену. Ако је пак (стекао ствар) на основу доброчине каузе, на пример поклоном или другом сличном каузом, не може тужити, јер је обичајем уведено да се две доброчине каузе не могу стећи у истом лицу и истој ствари.“ *Ibid.*, 184–185 фн. 53.

50 У фрагменту D.30.112.3 Марцијан прави разлику између нечег што је противно праву (*contra ius*) и оног што је противно добрим обичајима (*contra bonos mores*). Противна је праву повреда закона и преторовог едикта, док повреда добрих обичаја представља неморалан (*turpis*) акт.

51 D.12.5.2 *Ulpianus libro 26 ad edictum pr: ut puta dedi tibi ne sacrilegium facias, ne furtum, ne hominem occidas.* („као када сматра да теби даје да не учиниш светогрђе, крађу или не убијеш човека.“) – Превод А. Маленица, „О римском погледу на каузу“, 185.

52 D.12.5.1.2 *Paulus libro decimo ad Sabinum: Quod si turpis causa accipientis fuerit, etiamsi res secuta sit, repeti potest.* – „Оно што постане примаочево уз његову нечасну каузу може се вратити натраг и ако посао буде извршен“. *Ibid.*

53 D.12.5.3 *Paulus libro decimo ad Sabinum: Ubi autem et dantis et accipientis turpitudine versatur, non posse repeti dicimus: veluti si pecunia detur, ut male iudicetur.* – „Тамо, пак, где се преноси уз нечасност и даваоца и примаоца, кажемо да се не може вратити натраг, као на пример ако се даје новац да се лоше пресуди.“ *Ibid.*

3.3. Кауза као извор облигација (*causa obligationis*)

У класичном римском праву термин кауза употребљен је поводом излагања извора облигација. Гај у Институцијама све изворе облигација дели на контракте и деликте.⁵⁴ Међутим, у свом другом делу (*Res cottidianae*) исти правник врши трипартитну поделу извора облигација на: контракте, деликте и мешовиту групу разних облика кауза (*variae causarum figurae*).⁵⁵ Према Јустинијановој четворној подели извора облигација, ова трећа мешовита група подељена је на квазиконтракте и квазиделикте.⁵⁶ Тако се у четири каузе (разлога) које доводе до настанка облигације убрајају: контракт, каузе сличне контракту (квазиконтракт), деликт и каузе сличне деликту (квазиделикт).

4. ЗАКЉУЧАК

У теорији грађанског права чини се да не постоји толико размимотилажења као у погледу одређивања појма каузе. Овим поводом спор је започео још у XVII веку када је француски аутор Дома (*Domat*) дао одговор на питање зашто настаје уговорна обавеза. Постављање питања о разлогу због које се стране обавезују у уговору уско је повезано са развојем консензуализма и стварањем савременог концепта уговора као сагласности воља која је усмерена на постизање облигационоправног дејства, без обзира на форму у којој је до ње дошло. Наиме, у време владавине формалних правних послова, правна дејства настају из предузете форме без обзира на конкретне разлоге због којих стране приступају склапању правног посла. Римско право у првим фазама свог развоја карактерише се строгим формализмом за чији настанак није било довољно неформално постизање сагласности воља већ су стране морале извршити унапред прописану свечану форму. Развојем робноновчане привреде и укључивањем разнородних народа у римску државу долази до слабљења утицаја религије на право чиме се стварају услови за развој консензуализма. Значајан корак ка пружању заштите неформално изјављеној вољи направљен је крајем републике стварањем консензуал-

54 Gaius, *Institutiones* (III, 88): *Nunc transeamus ad obligationes. Quarum summa divisio in duas species diducitur: omnis enim obligatio vel ex contractu nascitur vel ex delicto.* („Сада прелазимо на облигације, које се најпре деле на две основне врсте: све облигације настају или из уговора или из деликта.“) – Превод Обрад Станојевић, *Гај Институције*, Београд 1982, 197.

55 D.44.7.1 *Gaius libro secundo aureorum: pr. Obligationes aut ex contractu nascuntur aut ex maleficio aut proprio quodam iure ex variis causarum figuris.* („Облигације, дакле, настају или из контракта или из деликта или по неком посебном праву из разних облика кауза.“) – Превод А. Маленица, „О римском погледу на каузу“, 188.

56 *Iustiniani Institutiones* (III,13.2): *Sequens divisio in quattuor species deducitur: aut enim ex contractu sunt aut quasi ex contractu aut ex maleficio aut quasi ex maleficio.* – „Следећа подела дели их на четири врсте: или постоје на основу контракта или квази контракта или деликта или квази деликта“. *Ibid.*

них уговора, док је највећи домет римског права у том смислу остварен санкционисањем неименованих уговора у посткласичном праву. Па ипак, претпоставка пружања заштите простог споразума путем тужбе *praescriptis verbis* била је извршење чинидбе једне уговорне стране. Све док једна страна није испунила оно што је неформално обећала, постигнута сагласност воља није уживала никакву заштиту. Римски правници су се, међутим, запитали којим разлогом се води страна која прва извршава оно што је споразумом обећала и закључили су да је то извршење престација друге стране. Управо се наведено схватање разлога обавезивања може сматрати претечом неокласичне теорије каузе француског аутора Капитана (*Capitant*) по којој код двострано обавезних уговора кауза обавезе једне уговорне стране представља извршење уговорне обавезе друге стране.

Иако римским правницима није било странао промишљање о разлогу обавезивања, они нису употребљавали термин *causa* за означавање разлога настанка уговорне обавезе. Појам каузе (*causa*) у римском праву употребљаван је у другим значењима међу којима се издваја: 1) кауза као правни основ стицања стварног права (*causa adquirendi*) који објашњава разлог имовинског преноса и који се најчешће огледа у одговарајућем правном послу *inter vivos* или *mortis causa*, 2) кауза као разлог настанка правног посла (*causa negotionis*) који се огледа у одређеном економском или друштвеном циљу о коме се водило рачуна код манумисије (*manumissio*) и трансакција међу супружницима, 3) кауза као извор облигација (*causa obligationis*).

Ast. Valentina Cvetković-Đorđević, M.A.*

THE BASIC MEANINGS OF THE TERM CAUSA IN ROMAN LAW

Summary

The term causa in Roman law was used in several basic meanings which had in common that they referred to the cause of the emergence of a certain phenomenon. Thus there are: 1. causa as a legal basis for the acquisition of a property right (causa adquirendi) which explained the cause of a property transaction, 2. causa as the reason of a legal transaction which was reflected in an economic or a social purpose which was taken into account in the case of manumission or in the case of a transaction between spouses and 3. causa as the source of an obligation which, according to Gaius, may be bipartite (con-

* Valentina Cvetković Đorđević, mag. sci. Assistant, Faculty of Law University of Belgrade. This article is the result of research within the project *Perspectives of Implementation of European Standards in the Serbian Legal System* (179059), supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development.

tracts and delicts) i.e. tripartite (contracts, delicts and miscellaneous group of various forms of causa (variae causarum figurae)) and in Justinian's law they may be quadripartite (contracts, delicts, quasi-contracts and quasi-delicts). On the other hand, Roman jurists, unlike contemporary law, did not use the term causa to denote the cause of a contractual obligation. However, they dealt with the cause of a contractual obligation primarily in the case of innominate contracts where the cause of one party's obligation was considered to be the fulfillment of another party's obligation.

Key words: *Causa*. – Contractual obligation. – *Causa adquirendi*. – *Causa negotionis*. – *Causa obligationis*.